

Ekonomporträttet

PREBEN MUNTHE

Christen Smith

Ved kongelig resolusjon 2. september 1811 befalte Frederik VI at det skulle opprettes et universitet i Norge. De seks første professorer ble utnevnt i 1813. Annen pulje fulgte året etter og i den var også landets første professor i økonomi med. Den 1. juni 1814 ble nemlig "reservemedicus ved Frederiks Hospital i København, licentiatus medicinæ Christen Smith" utnevnt til professor i "Botanik og statsoeconomiske Videnskaber".

Christen Smith (1785–1816) hadde på den tiden ikke skrevet en linje som vi i dag ville kalle statsøkonomi og han kom heller aldri til å gjøre det. Han fikk utsettelse med å tiltre embedet og døde før han var på plass. Han kom derfor heller ikke til å holde forelesninger. Hvis man skal betrakte ham som den første representant for økonomifaget ved de høyere læresteder i Norge, må det være fordi han kan oppfattes som den person som skulle realisere de planer myndigheter og lærde hadde for faget som akademisk disiplin. Hvilke forestillinger hadde man? Hvorfor valgte myndighetene som første professor en botaniker?

De første professorater i økonomi

Det nye universitet skulle ha "8 Hovedvidenskabsfag eller Faculteter". Et av disse skulle være "for Statshusholdningsvidenskaberne" og foruten lektorater ha tre professorater. Dette var en radikal plan

Christen Smith 1785–1816 – botanikern som blev Norges første professor i statsøkonomi.

Professor PREBEN MUNTHE är verksam vid Sosialøkonomisk Institutt, Universitet i Oslo.

for sin tid. Det var ikke mange universiteter som på den tiden anerkjente økonomi som et eget fag og som hadde lærestol i faget. Det må ha vært enda færre – kanskje ikke noen – som hadde tre professorater.

Uppsala Universitet har æren for å ha opprettet den første lærestol i sosialøkonomi i Norden. Det skjedde i 1741 da Anders Berch (1711–1774) ble utnevnt til et av de to professorater i rettsvitenskap. Ved hans utnevnelse ble det bestemt at professoratet også skulle omfatte "økonomilagerfarenhet och statsekonomi".

Kort tid etter fikk Åbo Akademi sitt første professorat. I 1747 fikk Johan Browallius (1707–1755), som var professor der og biskop i Åbo, utvirket at et professorat i poetikk ble omgjort til professorat i "naturalhistoria och ekonomi". En av Linnés fremste elever, Pehr Kalm (1716–1779), ble utnevnt, tiltrådte i 1751 og innehadde stillingen til sin død. Det er klare paralleller mellom Kalms og Christen Smiths karriere. Begge hadde en sterk forankring i botanikk og foretok forskningsreiser til fjerne strøk. Linné sendte Kalm til Nord-Amerika 1747–1751, der han bl.a. skulle samle frø og planter som kunne dyrkes i Sverige.

I England ble Thomas Robert Malthus (1766–1834) i 1805 utnevnt til "Professor of General History, Politics, Commerce and Finance" ved East India Company's College i London. Navnet på stillingen ble senere endret til "Professor of History and Political Economy" og Malthus blir derfor tillagt æren av å være landets første professor i Political Economy. (Institusjonen var ikke et universitet, men Det Ostindiske Kompanis interne opplærings-skole der elevene var gutter i 15–18 års alderen, som Malthus hadde en del disiplinproblemer med. Colleget hadde heller ikke formell rett til å utnevne professorer.)

I Frankrike ble Jean Baptiste Say (1767–1832) den første universitetsprofessor i økonomi. I 1819 ble han utnevnt til en stilling i "industri-økonomi" ved

Conservatoire des Arts et Métiers, senere ved Collège de France.

At det nye norske universitet var tidlig ute med sosialøkonomi som universitetsfag og at planene var meget radikale når de inneholdt forslag om et eget fakultet med tre professorater, blir enda klarere når man ser det på bakgrunn av situasjonen ved universitetet i København, som jo det norske universitet sprang ut fra. Københavns Universitet hadde da verken et eget økonomisk fakultet eller egne lærestoler i faget, men hadde tidligere hatt det. Da diskusjonen om et eget universitet i Norge tok til, var det også et utbredt ønske om å skaffe faget en sterkere plass i København. Disse ønsker ble innarbeidet i planene for det norske universitet.

Innholdet av faget får man et inntrykk av når det heter at professorene ved det økonomiske fakultet skulle forelese over "denne Videnskabs Encyclopædie: Statshusholdnings-Videnskab, hvorunder Cameral- og Finantsvidenskab; Land- och Forst-Oeconomie; Manufactur-Væsen; almindelig Handelsvidenskab".

De stolte planer for økonomifaget ved det nye norske universitet ble det ikke meget av. Allerede ved den første lov om universitetet i 1824 var fakultetenes antall skrumpet inn til fire: det teologiske, det juridiske, det medisinske og det filosofiske. Det siste var et oppsamlingsfakultet for mange fag, deriblant statsøkonomien.

Et praktisk fag

Når universitet skulle ha et eget fakultet i økonomi- og kameralvidenskabene skyldtes det både at disse vitenskaper i de senere år var drevet med så stor flid og at de ville kunne "befordre Landets Vel-færd".

Den økte interesse for økonomifaget kan tas som et uttrykk for opplysnings-tidens voksende interesse for samfunns-anliggender, men den hang også sammen med statens stadig større omfang og opp-

fatningen om at staten burde føre en aktiv, merkantilistisk, næringspolitikk. Da statsoverhodet så det som en oppgave for staten å fremme utbyggingen av næringslivet, gjaldt det å mobilisere den kunnskap om et lands ressurser og om produksjonsprosesser som fantes, utvikle disse videre og gi undervisning på dette grunnlag. Undervisningen skulle være praktisk orientert. Man skulle ikke bare ta sikte på å vinne ny teoretisk innsikt, men også legge vekt på å vise hvordan denne kunne utnyttes i næringslivet. Dette hadde særlig relevans for naturvitenskapene og økonomifaget. De første skulle kartlegge landets ressurser, mens statshusholdnings-læren skulle vise hvordan disse kunne utnyttes i faktisk produksjon.

Kravet om en praktisk orientering av undervisningen hang sammen med den merkantilistiske samfunnsoppfatning. Det var en viktig oppgave for Kongen – eller Staten – å fremelske næringslivet. Dette skjedde best ved å utnytte landets egne naturressurser. Bergseminaret i Kongsberg var opprettet i 1757, den første landbruksskole ble startet i 1825, mens "Den høiere Landbrugsskole i Aas" først kom i virksomhet i 1859. Jordbruket var naturligvis landets viktigste næring og det er umiddelbart innlysende at enhver forbedring særlig i planteproduksjon, men også i husdyrbruk ville ha et stort nedslagsfelt.

Betoningen av den praktiske orienteringen av studiet ble vist ved at også det norske universitet foruten en botanisk hage skulle ha andre vitenskapelige samlinger, bl.a. et "mineralkabinett" og "en oeconomisk-technisk Modelsamling."

Forskning om naturressurserne

For det unge norske universitet ble det en viktig oppgave å kartlegge landet. Store deler var ukjente selv om enkelte oppdagelsesreisende og naturforskere hadde

skrevet beretninger fra sine reiser. Å få en oversikt over dyr, planter og mineraler var en nasjonal oppgave av første rang.

Kombinasjonen botanikk-økonomi var slett ikke ny i den akademiske verden. Ved Københavns Universitet ble Georg Christian Oeder (1728–1791) i 1749 utsett til å bekle et nytt professorat i botanikk og økonomi. Hans hovedoppgave ble å anlegge den botaniske hage ved "Naturaliekabinettet", som skulle være et hjelpemiddel ved praktisk-økonomiske studier. Han var også mannen bak det enestående nasjonalverk *Flora Danica*, som skulle omtale og bringe bilder av alle planter i Danmark-Norge. De praktisk-økonomiske håndbøker som skulle ledsage dette plansjeverk, ble imidlertid aldri ferdige. Selv om Oeder først og fremst forble botaniker, skrev han også økonomiske avhandlinger, særlig om landbruk.

Christen Smith

Christen Smiths store vitenskaplige interesse var botanikken, men faren, proprietær Anders Smith i Drammen, ønsket at han skulle studere medisin, for det gav bedre utsikt til et sikkert levebrød. Allerede i studietiden i København gjennomførte han flere større og mindre botaniseringsferder sammen med danske botanikere. Etter avsluttet medisinsk eksamen i 1808 ble han konstituert som fysikus i Jarlsberg, men året etter ansatt ved Frederiks Hospital i København, først som kandidat og senere som reserve-medicus. Allerede våren 1812 sluttet han i legestillingen, oppgav medisinen og reiste hjem for å ofre seg helt for botanikken.

Somrene 1807, 1810, 1812 og 1813 gjennomførte han sammen med danske og andre utenlandske vitenskapsmenn lange botaniseringsferder i Norge. De tok ham til deler av landet som var lite kjent og han ble i virkeligheten en av pionérene blant norske fjellvandrere. Hans lange vandringer i alle deler av Norge, kan

minne om en annen stor farende forsker i sosialfagene, Eilert Sundt. Men mens Eilert Sundt var interessert i å observere kulturforholdene i landet – husstellet, næringsvilkårene og arbeidsforholdene – og å intervjuer mennesker i alle virksomheter, var Smith først og fremst opptatt av vegetasjonen og andre naturfenomener.

Smiths botaniseringsferder var meget omfattende og de strakte seg langt inn i deler av landet som var lite kjent og som ble ansett som vanskelig tilgjengelige. Ved disse ferder skaffet Smith frem meget nytt materiale om Norges planteliv og om Norges natur. I brev til tidens fremste botanikere gjorde han rede for sine funn og de fleste av dem kom med i *Flora Danica* og andre botaniske standardverk. Men Smith nådde aldri å skrive noen samlet fremstilling av sitt materiale.

Christen Smiths omfattende botaniseringsferder i Norge er et klart sidestykke til den embedsplikt som tillå professoren i geologi. Han skulle "foretage Reiser i Fædrelandets mindre undersøgte Egne, saalænge dette maatte ansees nyttigt og nødvendigt". Da Smith allerede hadde foretatt slike reiser, er det lett å forstå at universitetets ledende professor, filosofen Niels Treschow (1751–1833) i november 1813 oppfordret Christen Smith til å søke professoratet i botanikk ved universitetet. Den 1. juni 1814 ble han altså utnevnt. For å understreke den sterke sammenheng mellom naturressurser og økonomi ble fagkretsen angitt som "Botanik og statsoeconomiske Videnskaber".

Etter de omfattende reiser i Norge ønsket Smith å drive botanisering i utlandet. En arv etter faren satte ham i stand til dette, og han fikk tillatelse til å utsette tiltredelsen ved Universitetet i 1–1/2 år for å reise til England, Frankrike, Sveits, Nord-Italia og Tyskland. Etter et kort opphold i London, der han særlig var opptatt av den botaniske hage i Kew Garden, reiste han til Skottland og Irland. Overalt knyttet han forbindelser med vitenskapsmenn. I London traff han også

sammen med den innflytelsesrike presidenten for Royal Society, Sir Joseph Banks, som sørget for at Smith året etter sammen med en berømt tysk geolog, Leopold von Buch, gjennomførte en ekspedisjon til Madeira, Tenerife, Gran Canaria, Palma og Lanzarote. Smith brakte en stor samling planter med seg tilbake til London, og det var hans hensikt å bearbeide materialet. Det rakk han ikke, for han fikk straks tilbudd om å bli den ledende vitenskapelige medarbeider på en ekspedisjon som den britiske regjering hadde besluttet å sende ut.

Kongo-ekspedisjonen 1816

Gjennom mange år hadde britiske myndigheter og vitenskaplige institusjoner gjennomført ekspedisjoner til ukjente deler av verden. Kongo-ekspedisjonen skulle følge opp denne tradisjonen.

Formålet med ekspedisjonen var å kartlegge elven Kongos løp, særlig å finne dens kilder. Opp gjennom årene hadde oppdagelsesreisende krysset frem og tilbake i Afrika. De kom tilbake med beretninger om at de hadde sett vann og elver, men deres opplysninger om hvilken vei vannet rant, var ofte motstridende. Derfor visste man ikke om elven kom fra nord, øst eller syd. En teori gikk ut på at Kongo og Niger var forbundet; at de kanskje hadde samme kilde et sted inne i det mørke Afrika – *in the heart of Africa*.

På nedre del av Kongo hadde det vært en livlig trafikk, ikke minst av slaveskip. Sjøfarende hadde lagt merke til at dette var en meget mektig flod og at den alltid var preget av flom. Man antok derfor at den strakte seg langt inn i landet og at den rant gjennom regioner som hadde regntid til forskjellige årstider.

Denne mangel på opplysninger om en av verdens mektigste elver var uverdigg for den siviliserte verden. Det beste kart man hadde, viste elveløpet i de nærmeste 200 kilometerne fra kysten. Hva som skjulte

seg innenfor, var gjenstand for ytterst tvilsomme opplysninger. Kongo-ekspedisjonen skulle løse dette problem. I instruksjonen til kapteinen het det at han sikkert mange steder ville oppdage at elven hadde flere løp. Han skulle da helt systematisk alltid ta det nordligste, for dette kunne godtgjøre om den virkelig var bundet sammen med Niger.

Det var på denne ekspedisjonen Christen Smith skulle være "botaniker og geolog". Han hadde selv reservert seg mot det siste oppdraget, men de engelske myndigheter hadde tiltro til at han også skulle klare å finne interessante bergarter og ta steinprøver med hjem. Forøvrig var det ikke små oppgaver han fikk. Om dette heter det i instruksen til kapteinen:

"Professor Smith, *Botanist and Geologist*, is directed by his instructions to collect together as many specimens of plants, growing on the banks of the river, as time and opportunities will enable him to do; and these specimens, it can hardly be doubted, will be very numerous, as the country has never yet been explored by botanists, nor have the parallels of latitude, through which the river passes, been yet investigated in any part of the world, with the exception of south America, and these only partially explored. And in order to enable him to execute his laborious duties, a Gardener, from His Majesty's Botanical Garden at Kew, has been assigned to assist the Professor in drying and preserving, as well as collecting specimens, to afford him more time to note down the prominent characters of the most remarkable plants, which may fall within his reach.

He is also directed to collect the seeds of all new plants, which may offer themselves for the use of the Royal Gardens at Kew; and the supply of these has been limited to two packages of each kind, sewed up, with a view to keep the stock intire, without breaking into it on any consideration; so that the whole collection may be delivered, so sewed up, to the Director of the Royal Botanical Gardens, as soon as possible after the return of the expedition to England.

The Professor is further directed to pre-

serve the fructifications of the more delicate plants in spirits, sewed up in small bags of muslin. It has been thought right to apprise you of the nature of these collections, in order that, in the arrangement and distribution of the stores, provisions, &c., on board the Congo, a sufficient space may be allotted for their stowage.

...

And as the parts of fructifications of trees, in warm climates, are seldom accessible to botanists, on account of the labour of felling them, and consequently the aborescent plants of these climates are least of all known, you will allow one or two of the carpenters to accompany the Professor and Gardener, to enable them, by felling trees of a moderate size, to get at the flowers and fruits of those species of wich it may be deemed advisable to collect and preserve specimens."

Selv om Smith hadde reservert seg mot oppgavene som geolog, mente oppdragsgiverne at dette var falsk beskjedenhet. Han skulle derfor også observere geologiske formasjoner og samle inn stein- og mineralprøver.

Kongo-ekspedisjonen ble en tragedie, den mest mislykkede som britisk vitenskap hadde gjennomført. Tropefeberen satte inn og av de 56 medlemmene døde 21. Christen Smith og de andre vitenskapsmennene satte alle livet til. Dødsfallene var tragiske, for det skulle ikke vare lenge før lignende ekspedisjoner ble utstyrt med kinin som vernet deltakerne mot tropefeberen. Men gartneren fra Kew Garden overlevde og han tok den store plantesamlingen tilbake til London. Den omfattet 620 arter, derav 250 som var helt nye for vitenskapen. 12 helt ukjente planteslekter var representert i samlingen.

Den 22 september 1816 ble Christen Smiths døde legeme senket i havet nær Kongoelvens munning, på et sted som heter The Tall Trees. Han var da bare 31 år gammel. Han ble en av sitt lands "unge døde". Hans livsløp har vært sammenliknet med matematikeren Nils Henrik

Abels. Vi må tro at han ville ha blitt et av de høye trær i den unge norske vitenskap, hvis han hadde fått leve. Men om det i hans virksomhet ville ha blitt plass til økonomi, er nok tvilsomt.